

KICHIK YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

*Ganiyeva Sh.A., Anvarova Sh.A.
Farg'ona davlat universiteti*

Tayanch so'zlar: grammatika, fikrlash, ijodiy usul, qobiliyat, an'ana, hayotiy muammolar.

Ключевые слова: грамматика, мышление, творческий метод, способности, традиции, жизненные проблемы.

Key words: grammar, thinking, creative method, ability, tradition, life problems.

Kirish. Ma'lumki, o'tgan asrning 60-yillarida o'zbek tilshunosligining tadqiq doirasi ancha kengaydi va unda an'anaviy grammatika, leksikologiya, semasiologiya sohalaridan o'z maqsad va vazifalariga ko'ra farqlanuvchi yangi yo'nalishlar paydo bo'la boshladi. Mana shu davrda paydo bo'lgan yangi yo'nalishlardan birini o'zbek onomastikasi tashkil qiladi.

Xalq ta'lim tizimi sohasidagi ta'lim jarayonida fikrlashni rivojlantirish, o'quvchini hayotiy muammolarni hal qilishning ijodiy usullarini o'zlashtirishga, o'z-o'zini tarbiyalashga yo'naltirish uchun mo'ljallangan dastur va darsliklar asosida bilim va ko'nikmalar yaratish, o'quvchilarga faqat nazariy bilimlar emas, balki kundalik hayotda murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish, berilgan ma'lumotni tahlil qila olish, oddiy narsalardan ham kreativlik ya'ni ijodkorlik qobiliyatini shakllantira olish, to'g'ri fikrlash, mulohaza yuritish kabi asosiy hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishda, ta'lim berayotgan o'qituvchilarni ham tanqidiy va kreativlik bilimlarini oshirish juda muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik-pedagogik xususiyatlarini aniqlashda ularning fikrlash qobiliyatlari, o'z fikrlarini erkin ayta olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab ta'limi rivojlanishining hozirgi bosqichi uning mazmunini aniqlashga yondashuvlarni sifat jihatidan o'zgartirishni nazarda tutadi. Bu o'quvchi shaxsini rivojlantirish g'oyasiga asoslangan Xalq ta'limning yangi konsepsiyasining shakllanishi bilan bog'liq. Bu o'quv jarayoniga pedagogik yondashuvlarning tubdan

o'zgarishini anglatadi, bunda bilimlar shaxsni rivojlantirish mexanizmlari uni o'zlashtirish jarayoniga kiritilgandagina to'liq bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. O'tmishda ham atoqli otlarga qiziqish bo'lgan. Kishi ismlari, joy nomlarining paydo bo'lishi, etnografiyasi, ma'no va etimologiyasi haqida tarixiy yozma manbalarda anchagina qiziqarli fikrlar bayon qilingan. Ammo atoqli ot materiallarini sistemali va izchil ravishda to'plash, ularni ilmiy asoslarda keng ko'lamda tahlil qilish o'zbek filologiyasida o'tgan asrning 60-yillarida boshlandi. Bu boradagi ilk qadamlar N.Husanov, G'.Sattorov, E.Begmatov va boshqalarning tadqiqotlarida o'z ifodasini topdi. Keyingi yillarda o'zbek nomshunosligi, ayniqsa, uning toponimika, etnonimika sohaslarida jadal rivojlandi. Endilikda, o'zbek antroponimlarining materiallari qoniqarli ravishda to'plangani va tadqiq qilingani monografik tarzda o'rganilganligini qayd etish mumkin. Olib borilgan tadqiqotlarda, asosan, yodnomalardagi antroponimlarning leksik-semantik va uslubiy xususiyatlarini o'rganishga asosiy e'tibor qaratildi. O'zbek tilshunosligida atoqli otlar tizimini tadqiq qilish bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirilgan. Ayniqsa, o'zbek antroponimlarining materiallarini to'plash, ismlarning lug'aviy-ma'noviy xususiyatlarini, lisoniy tuzilishi, etnografik-motivativ ma'nolarini tadqiq qilish, o'zbek mintaqaviy antroponimiyasining o'ziga xos tomonlarini kuzatish ishiga, ismlarning imloviy, izohli lug'atlarini tuzish sohasiga S.Rahimov, I.Xudoynazarov, R.Xudoyberganov va boshqalar munosib hissa qo'shganlar. O'zbek ismlarining imloviy va izohli lug'atlari tuzilgan. Shunga qaramasdan, o'zbek antroponimlarining paydo bo'lishi, rivoji, ismlarning nominatsion xususiyatlari, ism berishning motivativ asoslari, bunda lingvistik va nolingvistik tamoyillarning tutgan o'rni, antroponimiyani sotsiolingvistik nuqtai nazardan ilmiy tadqiq qilish kabi muammolar o'z tadqiqotchilarini kutmoqda. Ismlar tizimini sotsiolingvistik aspektda o'rganmasdan turib antroponimlarni paydo bo'lishi, antroponimlar tizimining rivojlanishi, boyish va o'zgarishi xususiyatlarini ilmiy asoslash mumkin bo'lmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuni yoritishda bolalar adabiyotida berilgan obrazlar orqali badiiy-estetik usullar, tasniflash va qiyoslash usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ismlarning shakli, talaffuz xususiyatlari, ism anglatuvchi ma'nolarda o'zbek milliy tilining fonetik, orfoepik, tilning ixchamlik va qisqalikka intilish xususiyatlari ham ifodalanadi. Bu hol ismlarga qo'shiladigan erkalash-kichraytirish shakllarida, ismlarning qismlarida, ularni shaklan qisqartirib talaffuz qilishda hamda mintaqaviy-lahjaviy

variantlarida namoyon bo'ladi. Ismlarning boyligi turli tillarda miqdoran turli darajada. O'zbek tili ismlar majmuasining nihoyatda boyligi bilan ajralib turadi. Ismlarning miqdoran ko'pligi bu tilda shaxslarning o'zaro farqlash, ajratib olish imkoniyatining yuqori ekanligidan dalolat beradi. Ismlar, laqablar, taxalluslar va kishining nomlanishining boshqa turlari ona tilining qimmatli, bebaho boyligidir. Asarlarda keltirilgan ismlar orqali o'quvchilarda badiiy-estetika ularning qahramonlarga bo'lgan munosabati orqali namoyon bo'ladi. Adabiyot so'z san'ati ila hayotni o'rganadi va tasvirlaydi (uning mag'zini chaqadi), hayotni tadqiqi jarayonida undan muayyan xulosa va saboqlar chiqaradi (hukmgga keladi), hayotdan dars otadi («hayot darsligi» vazifasini o'taydi), hayotni qayta (umid va orzular asosida) yaratadi. Demak, so'z san'atining obyekti — tabiat, jamiyat va insonni birlashtiruvchi, bizdan tashqarida yashovchi cheksiz-chegarasiz olamdirdir. Inson san'at va adabiyotning bosh predmetidir. Yozuvchi Maksim Gorkiyning ta'biricha, « O 'zining intilishlari, ishlarining butun xilma-xilligi bilan, o'zining o'sishi va tanazzulga ketishi jarayoni bilan odam badiiy adabiyotning materiali bo'lib xizmat qiladi». Aristotel («Poetika»), V.G.Belinskiy («Poeziyaning xil va turlarga bo'linishi») larning fikriga ko'ra, qadimgi yunon (Gomeriing «Iliada», «Odissey» asarlari, Esxil, Sofokl tragediyalari) san'atidan boshlab, inson san'at asarining bosh predmetiga aylangan. Hamon, u adabiyot va san'atning kashflarini, yutuq va kamchiliklarini sarhisob qiluvchi asosiy o'lchov bo'lib kelmoqda. Shu sababdan inson tasviri yo'q joydan san'atni izlash noo'rindir. To'g'ri, badiiy asarni varaqlasangiz, inson obrazidan tashqari, uni o'rab olgan tabiat (peyzaj) ham, hayvon-u o'simliklar ham, jamiyat ham, buyumlar, predmetlar ham tasvirlanadi. Yuqorida ta'kid etganimizdek, adabiyot va san'atda borliqning hamma atributlari o'z aksini topadi, faqat ular bitta shartga bo'ysunadilar, ya'ni ular inson xarakteri va ruhiy holatining u yoki bu qirrasini ochishga xizmat qilishlari lozim. Adabiyot esa insonni yaxlit va jonli tarzda o'rganadi, tahlil va tadqiq qiladi, tasvirlaydi: kitobxon ko'z o'ngida u fikrlovchi, harakat qiluvchi, his qiluvchi, o'z atrofidagi olamlar bilan jonli munosabatda bo'luvchi odam tarzida gavdalanadi. Shu sabab ham adabiyotda qayta yartilgan olam insoniy lashgan olam mukammalligi, ezgulikni uyg'otadigan go'zalligi bilan inson ong-shuuriga qattiq ta'sir etadi; uni komil insoniylikka yetaklaydi.

Ta'kidlash joizki, har bir keltirilgan asar qahramonlari aynan asarga monand tarzda o'quvchining badiiyligiga va estetik qobiliyati qay darajada ekanligiga mos holda yaratiladi. Adabiyot esa insonni yaxlit va jonli tarzda o'rganadi, tahlil va tadqiq qiladi, tasvirlaydi, kitobxon ko'z o'ngida u fikrlovchi, harakat qiluvchi, his qiluvchi, o'z atrofidagi olamlar bilan jonli munosabatda bo'luvchi

odam tarzida gavdalanadi. Yosh avlodning estetik bilimlarini shakllantirish, ularni o'tmish madaniyati bilan tanishtirish uchun mo'ljallangan. Bolalar hayotdagi, mehnatdagi, tabiatdagi go'zallikni ko'rishga, unga hissiy munosabatda bo'lishga o'rgatiladi. Estetik ideallar shakllanmoqda. Harakatlar, fikrlar, tashqi ko'rinishda mukammallikka intilish rag'batlantiriladi. O'qituvchi estetik didning hamma odamlar uchun har xil ekanligini unutmazligi kerak. Ba'zi bolalar klassik musiqani hayratda qoldiradilar, boshqalari hard rock bilan xursand bo'ladilar. Bolalarni boshqa odamlarning va davrlarning didini o'ziga xosligi bilan bog'lashga, ularga hurmat bilan munosabatda bo'lishga o'rgatish kerak. Bolalarning amaliy badiiy faoliyatida ishtirok etishni o'z ichiga oladi. Ularga rasm chizish, ertaklar tuzish, plastilindan haykaltaroshlik, raqsga tushish, cholg'u asboblari o'ynash, qo'shiq aytish, she'r aytishni o'rgatadilar. O'qituvchilar tomonidan teatrlashtirilgan tomoshalar, konsertlar, adabiy kechalar, ko'rgazma va festivallar tashkil etiladi. Natijada, bola faol ijodiy faoliyatga qo'shiladi, go'zallikni o'z qo'li bilan yaratishni o'rganadi.

Xulosa. Zamonaviy jamiyatning ijtimoiy tartibi yosh avlodga nafaqat ta'lim faoliyatida, balki kundalik hayotda ham zarur bo'lgan ko'nikmalar va fazilatlarga ega bo'lishi kerakligini taklif qiladi. Ushbu texnologiyaning asosiy mezonlaridan biri bu o'quvchilarda badiiy-estetik qobiliyatni rivojlantirishdir. O'quvchilarning umumiy madaniy, shaxsiy va badiiy-estetik ko'nikmalarini rivojlanishini, o'rganishga, o'rgatish va o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvni amaliy amalga oshirishni ta'minlaydi. O'zbekistonda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, o'qitish sifati va mazmunini yangi bosqichga ko'tarish, malakali kadrlar tayyorlashning zamonaviy mexanizmini yaratish, o'quv dasturlari va adabiyotlarini yangilashga qaratilgan islohotlar bosqichma-bosqich, tizimli ravishda amalga oshirilmoqda. Hozirgi kunda yurtimiz rivojlanishida Sharqona tarbiya mazmunini o'zida mujassam etgan ta'lim muassasalarimizdagi o'quvchi-yoshlarni o'rta asr Sharqining buyuk mutafakkirlari Xorazmiy, Forobiy, Ibn Sinolar ta'kidlaganlaridek, mustaqil tanqidiy fikrlashga o'rgatish hamda ushbu tanqidiy fikrlashi jarayonida o'zlashtirilgan bilimlar biror bir manbadan tayyor holda olingan bilimlar bilan qiyoslaganda katta afzallikka ega ekanligini uqtirish bugungi globallashuv jarayonida o'rni muhim sanaladi. Ayniqsa, to'liqroq va tezroq rivojlangan bu bilimlar o'quvchilar e'tiqodiga aylanadi va ularning tafakkuri hamda faol amaliy estetik fikrlash quroli hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017.
2. Karimov A. Barkamol avlod orzusi.– T.: Sharq NMIU, 1999-yil.

3. O'zbek bolalar adabiyoti antologiyasi. – T.: Cho'lpon, 2006.
4. Adabiyot va san'at. Adabiy tanqidiy maqolalar, o'ylar, munozaralar. T.: Adabiyot va san'at nashriyoti. 1987.
5. E.Begmatov "O'zbek tili antroponimlari" Filol. Fanlari d-ri... diss. Avtoref.-Toshkent, 1965. -28 b.;
6. G'.Sattorov O'zbek ismlarining turk qatlami: Filol. Fanlari nomzodi...diss.avtoref.-Toshkent,1990.-21 b.;
7. N. Husanov XV asr o'zbek adabiy namoyondalaridagi antroponimlarning leksik-semantik va uslubiy xususiyatlari: Filol. Fanlari d-ri... diss. Avtoref.-Toshkent, 1996.-66 b.
8. S.Rahimov. Xorazm mintaqaviy antroponimiyasi: Filol. Fanlar nomzodi... diss.avtoref.-Toshkent, 1998. 25 b.;
9. I.Xudoynazarov Antroponimlarning til lug'at tizimidagi o'rni va ularning semantik-uslubiy xususiyatlari:Filol.Fanlari nomzodi...dis. Avtoref.- Toshkent, 1998.;
10. Xudoyberganor R. O'zbek antroponimiyasi tizimining variantdorligi: Filol. Fanlari nomzodi... diss. Avtoref.-Toshkent, 2008.-24 b.
11. E.A.Begmatov O'zbek ismlari ma'nosi.-Toshkent: O'zME, 1998.-604 b.
12. <https://www.adabiyot.uz>
13. <https://www.ziyo.net>
14. <https://www.lib.uz>

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada kichik yoshdagi maktab bolalarining psixologik-pedagogik qobiliyatlari va ularda maktab davridan shakllanuvchi badiiy-estetik qobiliyatlar haqida mulohazalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье даны размышления о психолого-педагогических способностях детей младшего школьного возраста и художественно-эстетических способностях, формирующихся у них со школьного периода.

SUMMARY

This article presents reflections on the psychological and pedagogical abilities of young school children and the artistic and aesthetic abilities that are formed in them from the school period.